

Т.ХХІІІ. №17364. 9. ПСЗ – І. Т.ХХІV. №17628. 10. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф.1. Оп.151. Спр.118. 11. Миропольский Д.А. Косвенные налоги в России, 1855-1880. СПб., 1880. 12. Полное собрание законов Российской империи: 2-е изд. (ПСЗ – ІІ). Т.ХХХVІІІ. №38280. 13. ПСЗ – І. Т.ХХІ. №15318. 14. ПСЗ – І. Т.ХХІ. №15350. 15. ПСЗ – І. Т.ХХІV. №17793. 16. ПСЗ – І. Т.ХХІV. №17815. 17. ПСЗ – І. Т.ХХІV. №18176.

Надійшла до редакції 03.04.03

О.В. Мороз

ФОРМУВАННЯ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

У час ринкових реформ, що тепер здійснюються в Україні, є досить актуальними питання формування ринку цінних паперів з урахуванням вітчизняного й світового досвіду. З метою покращення якості нормативних актів, що регулюють відносини у сфері цінних паперів, та уникнення помилок, які були допущені в минулому, необхідно вивчити насамперед процес формування, становлення, розвиток та функціонування ринку цінних паперів в Російській імперії. Це питання розглядали Мороз Ю.М., Волохов А.В., Сфімова Л.Г., Шапкін І.М., Кещан В.Г., Шепелєв Л.Е., Мещерова Н.В. Кожен із названих дослідників висвітлював лише певний аспект питання про формування ринку цінних паперів у Російській імперії, тому виникла необхідність його комплексного аналізу.

Ринок цінних паперів у царській Росії виник, коли замість натурального господарства почали розвиватися товарно-грошові відносини. Завдяки продажу товарів у кредит і розстрочку виникли такі цінні папери, як боргова розписка, пізніше названа векселем. Якщо говорити про розвиток вексельних відносин у Російській імперії, то точний час їх виникнення не встановлено, але відомо, що обіг векселя в Росії починається з кінця ХVІІ ст. Вексельні відносини у Російській імперії виникли не самі по собі, а були запозичені із Західної Європи.

Поширенню векселя в Росії сприяли контакти російських купців з іноземними купцями, а також те, що паперових грошей у той час не було, а монети було дуже незручно та небезпечно транспортувати. До векселів почали звертатися не тільки купці, але й урядові органи. Так з'явилися казенні векселі. Оскільки вексель у Росії з'явився завдяки зв'язкам із німецькими купцями, то цілком зрозуміло, що він відображував риси німецького типу векселя. Вексель в Російській імперії з'явився лише за часів царювання Петра І, «який через невлаштованість пошти й небезпеку шляхів, визнавав за можливе застосувати векселі до переказу казенних грошей з одного міста в інше з допомогою купців» [1, с.29]. За Петра І векселі почали розділятися на казенні й приватні. Казенні векселі почали використовуватися на потреби й утримання армії. 16 травня 1729 р. був виданий спеціальний «Статут про векселі», який регулював взаємовідносини між приватними особами та державними органами [2, с.17] та регламентував техніку біржових угод. Перш ніж вексельне право було введено у систему російського законодавства, російське купецтво уже давно використовувало векселі у

торгівлі з іноземними купцями та між собою. Ці перші біржові угоди з векселями й іноземною валютою сприяли зародженню фондової біржі.

Офіційне формування ринку цінних паперів та поява біржових структур у Російській імперії безпосередньо пов'язані з реформами Петра I. Саме він організував першу біржу в Санкт-Петербурзі в 1703 р. Побувавши за кордоном, молодий цар ознайомився з діяльністю амстердамської, лондонської і гамбурзької бірж. За їх зразком Петро I задумав побудувати біржі й у Росії, він вирішив влаштувати біржові збори у новій столиці держави, головним чином, для іноземних купців, з метою створення для них звичних умов торгівлі, а заодно й залучити російське купецтво до європейських торговельних порядків. Петербурзька біржа виникла винятково за волею й бажанням «царя-реформатора». Петро Великий прагнув створити такі біржі по всій країні, але він помилився у своїх розрахунках, Росія того часу не була досить підготовлена для сприйняття такого інституту, як біржа, через певні економічні причини. Тому протягом цілого століття Петербурзька біржа залишалася єдиною офіційно визнаною в Російській імперії біржею.

До побудови біржового будинку купецтво збиралося для комерційних переговорів у торгових рядах, що з'явилися спочатку біля міста у Петровського мосту, поряд із першою торговою пристанню, яка розміщувалася на 50 сажень на схід від початку дамби Троїцького моста [3, с.5]. У 1705 р. перед новими торговими рядами будується особливий будинок для зборів купецтва у встановлений час.

З 1717 р. Петербурзька біржа перебувала у віданні Комерц-Колегії, створеної в тому ж році, обов'язком якої було «піклування» про недоліки російської зовнішньої й внутрішньої торгівлі, турбота про митниці й будівництво купецьких судів, захист інтересів купців, спостереження за станом ринків і крамниць, діяльністю міських магістратів [4, с.155].

8 листопада 1723 р. Урядовий Сенат ухвалив рішення про необхідність побудувати на Василевському острові, на Гостинному дворі кам'яну біржу [5, с.1]. Перша біржа створюється за прикладом Амстердамської. 13 листопада Комерц-Колегія повідомила Правлячий Сенат про побудову біржі на Троїцькій площі, напроти Гостинного Двору [6, с.30]. Зазначимо, що біржа була побудована, але тільки дерев'яна.

В 1830 р. біржовий комітет доручив К. Мейснеру, що виконував при звичайній відсутності міського голови обов'язки голови, підготувати проект Статуту петербурзької біржі. Наприкінці 1831 р. Мейснер представив свій проект, складений у дусі автономної англійської біржі і бірж вільних німецьких міст, враховуючи звичаї, які встановилися на петербурзькій біржі і російське законодавство та існуюче.

Статут С.-Петербурзької біржі був прийнятий тільки в 1832 р. У ньому давалося зовсім нове поняття самої біржі. Якщо колись вона представлялася тільки як місце купецьких зборів, то тепер біржа визначалося як товариство біржового купецтва. Так, у статті 1 Статуту зазначалося: «С.-Петербурзька біржа є загальні збори осіб, що належать до торгового стану, які збираються в одному місці для зручності взаємних зносин і угод по всіх оборотах торгівлі і промисловості» [7, с.103].

Як зазначалося у статуті Петербурзької біржі, вона відкривалася щодня, крім неділі, постійно протягом року, але у свята Різдва Христового, Нового року, Водохрещення, Благовіщення, Великої П'ятниці й Великодня біржа не працювала.

Відомо, що перша акціонерна компанія виникла в Росії (у Петербурзі) у 1782 році. Це була Акціонерна компанія для будівлі кораблів. На активність акціонерного засновництва сильно вплинуло зниження з 1 січня 1830 року в державних кредитних установах відсоткової ставки з 5% до 4%. Це привело до значного росту цін на цінні папери та розвитку ринкової торгівлі ними. У статті про виникнення акціонерних товариств у Росії Г.Н. Небольсін писав: «Прагнення до акціонерних компаній незабаром підсилювалося до такого ступеня, що тільки задумувалося яке-небудь підприємство, акції його були з жадібністю розібрані... На петербурзькій біржі виникла значна торгівля акціями, яка приваблювала до себе інтереси всіх прошарків. Наслідком того було надзвичайне підвищення цін на акції деяких компаній, що приносили великі дивіденди» [8, с.1].

Не маючи досвіду, вкладники купували акції, не перебираючи, не задумуючись про види діяльності компаній та їх прибутковість. Це, а також кілька великих банкрутств стало причиною того, що в 1836 році у Російській імперії вибухнув перший в історії ринку капіталів біржовий крах. Довіра до акцій змінилася повною до них відразою.

У перший період свого існування вітчизняний правовий інститут акцій представляється простим і слабо диференційованим. Але швидкий розвиток акціонерного законодавства і спекулятивне захоплення грою з акціями на біржі змусило уряд приступити до розробки акціонерного законодавства [9, с.34–46]. У затверджених 6 грудня 1836 р. «Правилах про компанії на акціях» [10] заборонялися й визнавалися недійсними всі угоди на біржі й поза біржею по купівлі й продажу акцій не за готівку, а на строк. Ця постановка на кілька десятиків років зупинила природний розвиток фондової біржі як вільного ринку цінних паперів. Незадовільна постановка самого котирування цінних паперів була, зокрема, наслідком того, що в котирувальних біржових бюлетенях враховувалися не всі біржові угоди, а лише угоди за готівку. Котирування не охоплювало і значну частину угод, які здійснювалися або на біржі, але без маклера, або поза біржею, в основному через банки.

Особливе значення для Російської імперії мала Московська біржа, яка була заснована 8 листопада 1839 р. Перший одноповерховий з галереями будинок Московської біржі був споруджений у 1839 р. на розі Ільїнки і Рибного провулка за проектом М.Д.Биковського.

Регулярна торгівля цінними паперами наприкінці XIX – на початку XX ст. у Російській імперії обмежувалася практично межами біржових зборів. З 21 біржі, що існували в Росії, фондові операції здійснювалися на сімох: Петербурзькій, Московській, Варшавській, Київській, Одеській, Харківській і Ризькій. Провідною була Петербурзька біржа. На ній торгували найбільшою кількістю паперів, а їхні курси приймалися іншими біржами як керівні [11, с.141–142].

В роки правління Катерини II починає формуватися державний борг Російської імперії. Незважаючи на те, що Росія у той час не користувалася кредитом і довірою за кордоном, Катерина II зуміла одержати в 1769 р. першу зовнішню позику в Голландії. Формування цивілізованого фондового ринку Росії почалося із зовнішньої державної позики, здійсненої в 1769 р., під час війни з Туреччиною. З цього періоду протягом 40 років Росія регулярно здійснювала зовнішні позики, що дозволило крім одержання фінансових ресурсів, нагромадити досвід операцій з цінними паперами, який згодом використовувався при випуску перших внутрішніх позик. За Катерини II вперше з'явилися державні цінні папери у формі облігаційної зовнішньої позики, які були розміщені на голландському ринку через посередника-банк'єра, виходячи з 5% річних терміном на 10 років. Згодом уряд випустив уже від свого імені ряд зовнішніх позик шляхом укладення угод із посередниками-банк'єрами, як правило, голландськими; на їх ім'я були оформлені облігації позик. Це робилося з тієї причини, що у той час були відсутні взаємозв'язки російського й закордонного ринків та довіра іноземних інвесторів до Росії.

Спочатку потреби держави у необхідних фінансових ресурсах задовольнялися здебільшого за рахунок поширення великих державних позик на іноземних ринках. Що стосується внутрішніх державних позик, то перші з них були випущені у березні 1809 р. на суму 3 млн крб. асигнаціями, тобто на фондовому ринку Російської імперії з'явилися державні боргові папери. За наступні дев'ять років було випущено ще шість позик для розміщення у середині Російської імперії на загальну суму в 351 млн крб. Успішне поширення позик поклало початок регулярному використанню цього джерела для фінансування державної скарбниці.

Умови випуску й основні правила були визначені Височайшим указом від 25 березня 1809 р., згідно з яким розмір прибутку був визначений у 6% річних і плюс 1% грація (премія). Прибутки по державних цінних паперах були вищі, ніж ті, які надавали державні кредитні установи. Однак останні мали більш глибокі традиції, користувалися довірою населення, розгалужена мережа робила їх доступними й зручними для широкої публіки. Тому для успішного розміщення випуску його власникам надавалися певні пільги. Так, облігації могли прийматися в заставу по всіх підрядах, у певній частині могли прийматися на сплату казенних зборів і мита. Відсоток і грація по облігаціях сплачувалися щорічно вперед за рік [12, с.149–150].

У маніфесті від 2 лютого 1810 р. зазначалося про припинення емісії асигнацій і про випуск внутрішньої державної позики для погашення паперово-грошового боргу. У травні того ж року була випущена 6% семирічна позика на 100 млн. крб. асигнаціями. Позика була реалізована лише на 3,2 млн. крб. [13, с.34]. Причини невдачі полягали у дефіциті довгострокових вільних капіталів і недовірі заможних прошарків населення до нової форми державного кредиту.

Хоч обсяг першої внутрішньої позики 1809–1810 р. був дуже незначним, але він таки став примітною подією: у Російській імперії з'явився принципово новий фінансовий інструмент – цінні папери.

Після війни з Наполеоном знову була поставлена мета скоротити поточний борг по випущених асигнаціях. Ця задача була покладена на Комісію погашення боргу (утворена в 1810 р.). Вона для досягнення мети випустила ряд облігаційних позик – безстрокових і довгострокових, зовнішніх і внутрішніх [14, с.20–22].

Таким чином, операції з цінними паперами в Російській імперії організовано стали відбуватися ще в період Петра Першого. Спочатку угоди укладали на зборах купців й інших торгових людей, але дану ситуацію змінила поява в 1703 р. першої товарно-фондової біржі в Санкт-Петербурзі, що поклала початок розвитку біржової справи в Росії. Об'єктом торгівлі на цій біржі спочатку були іноземні цінні папери, в основному векселі, але пізніше з'явилися акції й облігації як іноземних емітентів, так і вітчизняних. Услід за Санкт-Петербурзькою з'явилися фондові відділи на біржах в Одесі, Москві й інших містах Російської імперії, хоча торгівля цінними паперами велася на біржах Москви, Одеси, Варшави, Києва, Риги й Харкова. Одна з причин відсутності в Російській імперії справжніх повноцінних фондових бірж полягала в тому, що найбільші державні позики царської Росії пошлювалися лише на біржах іноземних держав.

Список літератури: 1. Мороз Ю. Вексельное дело. К., 1996. 2. Волохов А.В., Ефимова Л.Г., Шапкин И.Н. и др. Вексель и вексельное обращение в России. М., 1996. 3. Немиров Г.А. Начало биржи в С.-Петербурге (1703). СПб., 1889. 4. Кешан В.Г. Биржевой рынок. Страницы истории и становления в современных условиях. М., 1996. 5. Немиров Г.А. Построение биржевого здания 1724 г. СПб., 1889. 6. Немиров Г.А. Петербургская биржа при Петре Великом. СПб., 1888. 7. Достопамятники С.-Петербурга. СПб., 1816. 8. Небольсин Г.П. Акционерное общество в России // Современник. 1847. Т. 5. Отд. IV. 9. Шепелев Л.Е. Акционерные компании в России. Л., 1973. 10. Полное собрание законов II, т. XI, ст.9763. 11. Мешерова Н.В. Организованные рынки ценных бумаг. М., 1999. 12. Рынок ценных бумаг. Под. ред. В.А.Галанова, А.И.Басова. М., 2000. 13. Таранков В.И. «Ценные бумаги Государства Российского». Москва-Тольятти., 1992. 14. Гурьев А. Очерк развития государственного долга России. СПб., 1903.

Надійшла до редколегії 21.04.03

Ю.Є. Вовк

ПРОЕКТ АДМІНІСТРАТИВНОГО КОДЕКСУ УРСР 1967 РОКУ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

З розбудовою національної правової держави досить актуальним є створення сучасної, ефективної системи державного управління. Нова система державного управління може бути створена шляхом проведення адміністративної реформи, одним з напрямків якої є напрацювання сучасної правової бази, систематизація адміністративного законодавства шляхом його кодифікації. В свою чергу кодифікація адміністративного права повинна здійснюватись поетапно, за окремими сферами та інститутами адміністративно-правового регулювання.

З огляду на актуальність цього питання в наш час варто звернутись до історичного досвіду, адже ще в 1967 р. в межах другої кодифікації радянсь-